John Rawls’un Siyasal Liberalizmi Çerçevesinde Vatandaşlık ve Din
Citizenship and Religion in the Framework of John Rawls’s Political Liberalism

Özlem ÜLKER SHAHAVATOV

Arş. Gör. Dr., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Research Assistant Dr., Yalova University, Faculty of Islamic Studies, Department of Sociology of
Religion
Yalova, Turkey
ozlem.shahavatov@yalova.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7724-8010>

Ali COŞKUN

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Anabilim Dalı
Prof. Dr, Marmara University, Faculty of Theology, Department of Sociology of Religion
Istanbul/Turkey
alicoskun64@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

<http://dx.doi.org/10.29228/tbd.2007.39845>

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 20 Kasım / November 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 24 Aralık / December 2019

Yayın Tarihi / Published: 31 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2019

Cilt / Volume: 27

Sayfa / Pages: 405-419

John Rawls'un Siyasal Liberalizmi Çerçevesinde Vatandaşlık ve Din¹

Öz: Günümüzde çok kültürlü, çoğulcu demokratik toplumlarda, din-demokrasi ilişkisi, dini grupların kolektif talepleri, dini görüşler ve argümanların kamusal alana dahil olması, kamusal alanda nasıl ifade edileceği, dini kimlik ve aidiyet, din, vicdan ve ifade özgürlüğünün çerçevesi gibi konular tartışmalı meselelerdir. Bu makalede, söz konusu meseleler, dinle ilişkili gündemdeki meselelerin çözümlenmesinde vatandaşlığa dair teorik yaklaşımların önemli bir çerçeve sunacağı varsayımından hareketle, John Rawls'un politik liberalizmi ve liberal vatandaşlık anlayışı bağlamında ele alınmaktadır. John Rawls'un siyasal liberalizm yaklaşımının unsurları olan, siyasal adalet anlayışı, toplumsal iş birliği düşüncesi, makuliyet anlayışı, başlangıç durumu, bilgisizlik peçesi, örtüşen görüş birliği anlayışları ve kamusal akıl düşüncesi incelenerek, farklı dini, felsefi, ahlaki doktrinlere sahip vatandaşların adil bir şekilde, özgür ve eşit olarak nasıl bir arada var olacağına ilişkin analizleri çerçevesinde beliren vatandaşlık anlayışı, kendisine yöneltilen eleştirilerle birlikte ortaya konulmaktadır. Ardından, bu anlayışın dinle ilgili kamusal, ortak alanlarda ortaya çıkan uyuşmazlıklara ve dini argümanların politik tartışmaya katılımına dair nasıl cevaplar sunduğu incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Siyasal Liberalizm, Kamusal Akıl, Vatandaşlık, Din.*

Citizenship and Religion in the Framework of John Rawls's Political Liberalism

Abstract: In contemporary democratic, multicultural and plural societies, the issues such as religion-democracy relation, collective demands of the religious groups in the public sphere, how the religious ideas and arguments can participate in public deliberations, religious identity and belonging, freedom of religion, conscience and speech are controversial issues. This article approaches these issues in the framework of John Rawls's political liberalism and liberal citizenship concept. It examines the elements of political liberalism such as his political conception of justice, the idea of society as a fair system of cooperation, original position, veil of ignorance, overlapping consensus, reasonableness and the idea of public reason. It deals with the answers of the conception of citizenship which is shaped in the framework of political liberalism, to the disputes concerning the religion in the common, public spheres and the disputes on the participation of religious arguments in political deliberations.

Key Words: *Political Liberalism, Public Reason, Citizenship, Religion.*

GİRİŞ

Küreselleşme süreci ile birlikte günümüz toplumlarında önemli siyasal, ekonomik ve toplumsal değişimler meydana gelmiştir. İletişim ve ulaşımındaki teknolojik gelişmeler, artık mesafelerin ve dolayısıyla ulus-devletin sınırlarının ortadan kalkması da eski belirleyiciliğini yitirmesi sürecini başlatmıştır. Uluslararası şirketlerin artışı ile birlikte ekonominin ulus-devlet sınırlarını aşarak küresel bir yapıya bürünmesi, göç ile birlikte

¹ Bu makale *Küreselleşme Sürecinde Vatandaşlık ve Din* başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir. (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2019). This article is extracted from my doctorate dissertation entitled *Citizenship and Religion in the Globalization Process* (Marmara University, Institute of Social Sciences, September 2019).

homojen bir ulustan oluştuğu varsayılan toplum yapılarının artık kalıcı bir biçimde, çok kültürlü, çok dinli, çok ırklı, çok dilli heterojen toplum yapılarına dönüşmeleri, uluslararası hukuk kurumlarının tesis edilmesi ile birlikte ulus-devletin bu noktadaki belirleyici, merkezi pozisyonunun sarsılması, özellikle Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte bir kimlik krizinin yaşanması ve farklı kimliklerin farklı taleplerinin yükselmesi, etnik, dini milliyetçiliğin artışı gibi gelişmeler; modern demokrasilerin, ulus-devlet, kapitalizm, seküler düzen, homojen bir ulus ekseninde geliştirilmiş olan sisteminin cevap vermekte zorlandığı gelişmelerdir. Tüm bu gelişmelerle birlikte ulus-devlet ve homojen bir ulus fikrine dayalı modern vatandaşlık fikri küreselleşme süreci ile birlikte oluşan çok kültürlü toplumların taleplerini karşılayamadığı için sorgulanmakta ve revize edilmesi beklenmektedir. Bu makalede, John Rawls'un çok kültürlü toplumlarda özgür ve eşit vatandaşların toplumsal işbirliğinin adil kuralları ile nasıl bir arada yaşayabileceklerine dair görüşleri etrafında ortaya çıkan vatandaşlık anlayışı ve bu anlayış bağlamında küreselleşme ile birlikte dinin kamusal taleplerinin yükselmesi ve bu taleplere nasıl cevap verileceği konuları ele alınmaktadır.

John Rawls, doğrudan bir vatandaşlık teorisi üretmemekle birlikte, vatandaşlığa temel teorik yaklaşımlardan biri olan liberal teorinin önemli bir temsilcisi olarak *Bir Adalet Teorisi* ve *Siyasal Liberalizm* isimli eserleriyle modern liberal vatandaşlık anlayışına önemli bir çerçeve oluşturmuştur.

1. SİYASAL LİBERALİZM

Rawls, "siyasal liberalizm" anlayışı ile "özgür ve eşit sayılan ve bir nesilden diğerine hayat boyu bir toplumun bütünüyle işbirliği içerisindeki üyeleri olan vatandaşlar arasındaki toplumsal işbirliğinin adil kurallarını belirleyecek olan adalet anlayışı nedir?" sorusuna cevap üretmeye çalışır. Kendi toplumu olan Amerikan toplumundan da hareketle, demokratik bir toplumun siyasal kültürünün içerisinde daima çok çeşitli dinsel, felsefi ve ahlaki doktrinleri barındırdığını ve çoğu kez bu doktrinlerin birbirine muhalif veya birbirleriyle uyumsuz olduğunu ileri sürmektedir. Rawls, çoğu makul olan bu doktrinlerin oluşturduğu makul çoğulculukta hoşgörünün zeminini ve bu doktrinlerin etkisiyle ciddi anlamda farklılaşmış, özgür ve eşit vatandaşlardan oluşan bir toplumun adalet ve istikrar içerisinde varlığını idame ettirebilmesinin yollarını aramaktadır.²

Nitekim onun *Siyasal Liberalizm* isimli eseri şu soruyu ele almaktadır: "Dinsel ya da din dışı kapsamlı bir doktrini ve özellikle Kilise ya da İncil gibi din otoritelerini kabul edenlerin aynı zamanda anayasal demokratik bir toplumu destekleyen makûl bir siyasal anlayışa sahip olmaları nasıl mümkün oluyor?"³

Rawls yukarıdaki sorulara cevap olarak siyasal liberalizm anlayışını geliştirir. Siyasal liberalizmde öncelikle teoriye temel teşkil eden "hakkaniyet olarak adalet anlayışı"nın iki ilkesi oldukça önemlidir. Birinci ilkeye göre; "Herkesin tamamıyla yeterli eşit temel haklar ve özgürlükler düzenine sahip olmak konusunda eşit hakkı bulunmaktadır ve bu düzen herkes için aynıdır, bu düzende, eşit siyasal özgürlüklerin, ama sadece bu özgürlüklerin, değerleri eşit olarak sağlanır." İkinci ilkeye göre ise; "Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler şu iki şartı karşılamalıdır: Birincisi, eşitsizlikler herkese adil bir fırsat eşitliği altında açık olan konumlara ve makamlara bağlanmalıdır ve ikincisi, bu eşitsizlikler toplumun en dezavantajlı

² John Rawls, *Siyasal Liberalizm*, çev. Mehmet Fevzi Bilgin (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 49-50.

³ John Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 514; John Rawls, *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, çev. Gül Evrin (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2006), 193.

üyelerinin en çok yararına olacak şekilde olmalıdır.”⁴ Bu adalet ilkelerinin zemininde olduğu siyasal liberalizm eşitlikçi bir anlayışa sahiptir. Bu anlayışta, siyasal özgürlükler güvence altına alınırlar, hakkaniyetli bir fırsat eşitliği sağlanır ve fark ilkesi ile toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler, toplumun en dezavantajlı üyelerinin en çok yararına olacak şekilde düzenlenir.⁵

Rawls'un siyasal adalet anlayışının üç özelliği vardır: Birincisi, bu siyasal anlayış Rawls'un, toplumun “temel yapısı” olarak adlandırdığı modern anayasal demokrasiyi oluşturan, siyasal, ekonomik ve toplumsal kurumlar için düşünülmüş bir ahlaki anlayıştır. İkincisi, bu siyasal adalet anlayışı kendi başına duran bir görüştür ve sadece temel yapıyı ilgilendiren, olabildiğince de herhangi bir doktrine bağlı olmayan, makul bir anlayış ortaya çıkarmaya çalışır. Üçüncüsü, siyasal adalet anlayışının içeriği demokratik toplumun kamusal siyasal kültüründe mevcut bir takım temel düşünceler içerisinde ifade edilir. Kamusal kültür, bir anayasal rejimin siyasal kurumları, bu kurumların geleneksel kamusal yorumlama biçimleri ve belirli tarihi metin ve belgelerden oluşur. Bunun dışında, dinsel, felsefi ve ahlaki bütün kapsamlı doktrinler Rawls'un “arka plan kültürü” diye adlandırdığı sivil toplumun kültürüne aittir.⁶

Genel çerçevesi yukarıdaki gibi çizilen siyasal adalet anlayışını Rawls, artık çok rağbet görmediği bir dönemde toplum sözleşmesi kuramını yeniden gündeme getirerek, ona dayandırır. Toplum sözleşmesi kuramını yeniden gündeme getirmesinin nedeni Rawls'un faydacı düşünce biçimlerinin adaletle ilişkin ilkelerle uyuşmamasıdır. Çünkü toplumun yalnızca üyelerinin refahını artırarak idare edilmesi adaletin sağlanması noktasında sıkıntılar oluşturur. Toplumun genel refahını artırmanın pek çok fırsatı vardır, ancak bu genellikle bir takım insanların, diğerlerinin yararı için kurban edilmesine yol açacaktır. Çoğu kişi, masum birinin kurban edilmesinin adaletli olmadığını düşünür. Bu noktada Rawls'un yaklaşımı şudur: Hiç kimse toplumun amaçları için yalnızca bir araç değildir. Kişiler müstakildir. Onların bu müstakilliklerini, toplum sözleşmesi kuramları gözetmediği için toplum sözleşmesi kuramına dayanır. Rawls, her bir bireyin genel bir iyi için kurban edilmesine sebep olabilecek her türlü girişimden emin kılınmasının zorunluluğuna vurgu yapmaktadır.⁷

Rawls'un düşüncesine göre, toplum, dinsel ya da aristokratik değerlerin meşru kıldığı hiyerarşik bir düzen değil, nesilden nesile bir işbirliğinin neticesidir. Bu işbirliği, merkezi bir otorite tarafından verilen emirlerle değil; işbirliği yapanların kabul ettiği ve ona göre davrandıkları kamusal olarak tanınan kurallar ve prosedürlerin rehberliği ile sağlanır. Bu doğrultuda, toplumsal işbirliği hakkaniyetli işbirliği kuralları fikrini içerir. Buna göre karşılıklılık esastır. Yani her katılımcı makul olarak, diğerlerinin de aynı şekilde kabul ettiğini varsayarak iş birliği kurallarını kabul eder.⁸ Toplumsal işbirliğinde, o toplumda doğmuş özgür ve eşit vatandaşlar arasındaki anlaşmaya uygun şartlar içerisinde varılmalıdır. Bu şartlar vatandaşlar için adil olmalı ve bazılarının diğerlerinden daha çok pazarlık gücü vermemelidir.⁹

Rawls, bu noktada toplumsal sözleşmeye dayalı her siyasal adalet düşüncesinin sahip olduğu bir zorluk olduğuna dikkat çekmektedir: “Özgür ve eşit kişiler arasında adil bir

⁴ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 51.

⁵ John Rawls, *Political Liberalism* (New York: Columbia University Press, 1996), 5-6.

⁶ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 57-59

⁷ Akt. Alan Ryan, “John Rawls”, çev. Ahmet Demirhan, *Çağdaş Temel Kuramlar* ed. Quentin Skinner (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 141-142.

⁸ Rawls, *Political Liberalism*, 15-16.

⁹ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 67.

anlaşmanın sağlanabileceği, kapsayıcı arka planın çerçevesinin bütün özelliklerinden ve durumlarından soyutlanmış ve aynı zamanda bunlar tarafından saptırılmamış bir bakış açısı bulmak gerekir.”¹⁰ Rawls, bu zorluğu “başlangıç durumu” ve “bilgisizlik peçesi” kavramlaştırmalarıyla aşma yoluna gider. Hipotetik bir başlangıç durumu varsayar. Başlangıç durumunda vatandaşlar bilgisizlik peçesinin arkasındadırlar. Çünkü, özgür ve eşit vatandaşlar arasında siyasal adaletin ilkeleri üzerine kurulu bir anlaşmanın, toplumsal dünyanın etkilerinden uzak olması gerekir. Bu nedenle, vatandaşların başlangıç durumunda bir bilgisizlik peçesi altında olmaları yani toplumsal konumlarını ve belli bir kapsamlı dini, felsefi ve ahlaki doktrine sahip olduklarını bilmemeleri gerekmektedir. Yine aynı şekilde, kişilerin, ırk, etnisite, güç, zeka, cinsiyet gibi özelliklerine dair bilgilere de sahip olmamaları gerekir. Çünkü belli bir toplumsal konumda olup ya da belli bir dini, felsefi veya ahlaki doktrine sahip olup o konumda olanların ya da o doktrini benimseyenlerin lehine bir adalet önermek kabul edilebilir değildir.¹¹ Kendilerine dair özel şeyleri bilmemenin yanında toplumlarına dair de, ekonomik, politik durum, medeniyet ve kültür seviyesi gibi özel şeyleri bilmemeleri gerekir.¹²

Siyasal liberalizmin bir diğer önemli unsuru, “örtüşen görüş birliği”dir. Siyasal liberalizm, kendi başına duran, metafizik veya epistemolojik doktrinlerden bağımsız bir siyasal adalet anlayışını hedeflemektedir. Fakat bu siyasal adalet anlayışının örtüşen görüş birliğinin desteğine ihtiyacı vardır.¹³ Söz konusu örtüşen görüş birliği kapsamlı dinsel, ahlaki ve felsefi doktrinlerin çıkar uyuşmasına dayalı olarak belli otoriteleri kabullerine dayalı değildir. Dolayısıyla bir *modus vivendi* (geçici anlaşma) değildir. Örtüşen görüş birliği siyasal adalet anlayışına dayalıdır. Ahlaki zeminde benimsenmiştir. Taraflar kendi kapsamlı doktrinleri görece güç kazansa bile siyasal adalet anlayışından ayrılmayacaklarını kabul etmektedirler.¹⁴

Rawls'un ilk başta sorduğu soru ışığında, verdiği cevap şöyledir:

“Toplumun, benimsedikleri makul kapsamlı doktrinler sebebiyle ciddi ölçüde farklılaşmış özgür ve eşit vatandaşları arasında adil ve istikrarlı bir işbirliği sistemi olması için üç şartın varlığı yeterlidir: Birincisi, toplumun temel yapısı bir siyasal adalet anlayışı tarafından düzenlenmelidir; ikincisi, bu siyasal anlayış makul kapsamlı doktrinlerin örtüşen görüş birliğinin odağında yer almalıdır; ve üçüncüsü, kamusal tartışma, anayasal esaslar ve temel adalet meseleleri söz konusu olduğunda siyasal adaletin ilkeleri etrafında yapılmalıdır.”¹⁵

Rawls'un siyasal liberalizmini özetlemek gerekirse, öncelikle Rawls siyasal bir adalet anlayışından hareket eder. Bu siyasal adalet anlayışı toplum sözleşmesi kuramıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Vatandaşlar arasındaki toplumsal iş birliği ve bu toplumsal işbirliğinin adil kurallarının belirlenmesi süreçleri, siyasal adaletin sağlanmasının gerekleridir. Vatandaşlar özgür ve eşit kişilerdir. Siyasal adalet temel yapıya yöneliktir ve ilkeleri başlangıç

¹⁰ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 68.

¹¹ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 68-70; John Rawls, *A Theory of Justice* (USA: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971), 136-137.

¹² Rawls, *A Theory of Justice*, 137.

¹³ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 55-56.

¹⁴ Rawls, *Political Liberalism*, 147-148.

¹⁵ Rawls, *Siyasal Liberalizm*, 87-88.

durumunda, bilgisizlik peçesi arkasında belirlenmelidir ki, herhangi bir grubun, avantajlı kesimin yararına olacak, diğerlerini ise dezavantajlı durumda bırakacak, adil olmayan bir ilkeler bütünü ortaya çıkıp temel yapıyı oluşturan kurumlara sirayet etmesin. Söz konusu toplumsal iş birliğinin adil kuralları, temel yapıya ilişkin siyasal adaleti sağlayan ilkeler, makul kapsamlı doktrinlerin örtüşen görüş birliğine dayalı olmalıdır ki meşruiyet kazanabilsin. Makuliyet, söz konusu ilkeleri diğerlerinin kabul ettiğini varsayarak kabul etmeye dayalıdır. Bu ilkeleri kabul etmeyen doktrinler makul kabul edilmezler. Siyasal liberalizmin özetlenen unsurlarının sağlanabilmesi için önemli olan ve bizim makalemizin konusu olan vatandaşlık ve din ile yakından ilişkisi olan unsur ise kamusal akıl ve siyasal alan fikirleridir ve bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

2. KAMUSAL AKIL

Kamusal akıl, demokratik bir topluma özgü bir olgudur. Demokratik toplum, içerisindeki özgür kurumlar kültürünün sonucu olarak dini, felsefi ve ahlaki makul kapsamlı doktrinlerin çoğulluğuna sahiptir. Bu doktrinler arasında, kendi uzlaşmaz doktrinlerine dayanarak vatandaşların bir anlaşmaya varmaları imkansız olduğundan temel siyasal meselelerde birbirlerine makul gerekçeler gösterme konusunda düşünmek zorundadırlar.¹⁶ Bu da bizi kamusal akıl düşüncesine götürmektedir.

Kamusal akıl düşüncesi için merkezi olan şey şudur: Dinsel veya din dışı kapsamlı doktrinleri, kamusal akıl ve demokratik yönetimle çelişmedikçe, eleştirmez, onlara karşı çıkmaz. Makul doktrinlerin yapması gereken şey, anayasal demokratik rejimi ve meşru hukuku kabul etmesidir. Kamusal akıl düşüncesi, devletin vatandaşlarıyla ilişkilerini ve vatandaşların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen temel ahlaki ve siyasal değerler ile söz konusu ilişkilerin nasıl anlaşılması gerektiğini belirler. Bu noktada karşılıklılık bekler. Demokrasiyi ve ilkelerini benimsemeyenler, siyasal liberalizmin kapsamına alınmazlar. Çünkü onlar siyasal ilişkiden, dini ya da seküler bir topluluğa dostluk ya da düşmanlık etmeyi, ya o topluluğa ait olmayı ya da olmamayı ve herkesi, tüm dünyayı doğru yola getirmeyi anlarlar.¹⁷

Kamusal akıl Rawls'un "siyasal forum" diye kavramlaştırdığı bir konumda ele alınan meselelerin tartışmasında geçerlidir. Yani belli bir kapsamı vardır, her toplumsal-siyasal meseleye uygulanmaz. Söz konusu siyasal forum üç bölümden oluşur: Birincisi, yargıçların kararlarındaki, özellikle yüksek mahkeme yargıçlarının söylemleridir. İkincisi, hükümet yetkililerinin, özellikle yasama ve yürütme makamlarının söylemleridir. Üçüncüsü ise, kamusal hizmet adaylarının halk karşısındaki söylemleri, politik ifadeleridir. Bu üç duruma kamusal akıl düşüncesi aynı düzeyde uygulanmaz. Rawls'a göre kamusal akıl düşüncesi diğerlerinden çok yargıçlara daha sıkı bir şekilde uygulanır.¹⁸

Rawls, kamusal akıl düşüncesi içerisinde, "kamusal akıl ideali" diye bir olgudan bahseder. Buna göre, yukarıda bahsedilen yargıçlar, yasa koyucular vs. kamusal akla uygun davrandıklarında ve siyasi tutumlarını en makul buldukları siyasal adalet anlayışı ile vatandaşlara açıkladıklarında kamusal akıl ideali gerçekleşir. Siyasal forumdakiler dışındaki vatandaşların kamusal akıl idealini nasıl gerçekleştireceklerine dair Rawls, şöyle bir açıklama getirmektedir: Demokrasinin siyasal-toplumsal köklerinden biri ve demokrasiyi sürekli güçlü ve canlı kılan en önemli unsur, vatandaşların kendilerini ideal yasa koyucular

¹⁶ Rawls, *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, 143-144.

¹⁷ John Rawls, "The Idea of Public Reason Revisited", *The University of Chicago Law Review* 64/3 (1997), 766-767.

¹⁸ Rawls, "The Idea of Public Reason Revisited", 767-768.

olarak görmeleridir ve hükümet yetkilileri ve milletvekili adayları kamusal akla uygun hareket etmediklerinde onları reddetme noktasında sağlam bir tutum göstermeleridir. Böylelikle, vatandaşlık görevlerini ve kamusal akıl idealini yerine getirmiş olurlar. Ancak bu görev aslında ahlaki bir görevdir, yasal bir görev değildir. Çünkü yasal olması ifade özgürlüğü ile çelişmesi anlamına gelirdi.¹⁹

Rawls'un kamusal akıl düşüncesini, anayasal bir demokrasideki vatandaşlık anlayışı ile özdeşleştirilmesi vatandaşlık teorileri açısından kamusal aklın önemini gösterir. Söz konusu vatandaşlık ilişkisi iki özelliğe sahiptir: Birincisi, vatandaşların içinde yaşadıkları toplumun, temel yapısı ile olan bir ilişki olması; ikincisi ise toplu olarak siyasal gücünü kullanan özgür ve eşit vatandaşların ilişkisi olmasıdır.²⁰

Anlaşıldığı üzere, kamusal akıl kavramı temel siyasi değerleri ve siyasal ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiğini belirler. Bu nedenle, temel siyasal sorunların eşit ve özgür vatandaşların paylaştığı gerekçelerle karara bağlanması gerektiğini düşünenler kamusal akıl kabul ederken; sadece kendi kapsamlı dinsel veya seküler doktrinleri, kendi doğruları ile karara bağlanmasını isteyenler ise kamusal akıl düşüncesini kabul etmezler. Siyasal liberalizm, ikincilerin yaptığı gibi siyasette genel doğru üzerinde ısrar etmenin meşru hukukla da, demokratik vatandaşlıkla da bağdaşmadığını ileri sürmektedir.²¹

Rawls, kamusal akıl düşüncesini demokrasi anlayışları içerisinde müzakereci demokrasi anlayışı çerçevesinde ele almaktadır. Müzakereci demokrasinin belirleyici özelliği tartışma fikridir ve bu demokrasinin en temel özelliğidir. Vatandaşlar müzakereye dahil olduklarında, görüş alış-verişinde bulunurlar ve kamusal siyasal sorunlarla ilgili kendi gerekçelerini tartışır. Kendi fikirlerinin diğerlerinin fikirleriyle buluştuğunda, diğer vatandaşlarla tartışmaya girdiklerinde değişebileceğini varsayarlar. Kamusal akıl bu noktada, vatandaşların anayasal esaslar ve temel adalet meseleleri hakkındaki akıl yürütmelerini ifade ettiği için oldukça önemlidir. Öte yandan Rawls, kamusal tartışmanın sağlıklı olabilmesi için tartışmacı, müzakereci demokrasinin önemseydiği bir hususa işaret eder: Önemli toplumsal-siyasal kararlara vatandaşların varabilmeleri için anayasal demokratik hükümetin temel özellikleri konusunda vatandaşlara geniş kapsamlı bir eğitim verilmelidir ve halk acil sorunlar hakkında bilgilendirilmelidir.²² Bununla birlikte Rawls, kamusal akıl yürütmek için bir takım ilkeler ve yönlendirici kurallara başvurulması gerektiğini ileri sürer. Bu ilkeler, Rawls'un kuramında başlangıç durumunda tanımlanır. Rawls, başkalarının başka yollarla da bu kuralları tanımlayabileceğini, tek bir kamusal akıl olmadığı gibi, kamusal akıl yürütmenin ilkeleri ve kurallarının da tek olmadığını iddia eder. Bir çok adalet anlayışı söz konusudur. Kendisinin benimsediği hakkaniyet olarak adalet anlayışı bunlardan yalnızca biridir. Söz konusu adalet anlayışları, belirli haklar, özgürlükler ve fırsatların bir listesine sahiptir, bu hak, özgürlük ve fırsatlara genel iyilik ve mükemmeliyetçi değerlere nispetle öncelik verir ve tüm vatandaşlara özgürlüklerini etkin olarak kullanabilmeleri için gerekli olan değerleri sunarlar. Rawls, kamusal akıl tek bir siyasal adalet kavramına kalıcı olarak oturtmaya çalışmaz. Kamusal akıl biçimleri her zaman birden fazladır. Bazıları zamanla terkedilebilir. Yenileri ortaya çıkabilir. Bu şekilde kamusal aklın çoğul ve dinamik yapısı, değişen toplumsal koşullarla ortaya çıkan yeni taleplerin baskıya uğramaması ve siyasal alanda gerektiği gibi seslerini duyurabilmeleri için

¹⁹ Rawls, *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, 147-148.

²⁰ Rawls, *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, 148-149.

²¹ Rawls, *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, 150.

²² Rawls, "The Idea of Public Reason Revisited", 772-773.

gereklidir.²³

Son olarak, kamusal akıl tamdır ve siyasal kavramları bir bütünlüğe sahiptir. Öyle ki, söz konusu siyasal kavramlar, kendi başlarına kendi ilkeleri, kendi standartları, idealleri, sorgulama kuralları ve değerleri ile anayasal esaslar ve temel adalet konularına dair meselelere çoğunlukla cevap verebilmektedir. Rawls'a göre, bir siyasal görüş tam değilse, temel siyasal sorunların tartışmasına ışık tutamaz. Bu doğrultuda, vatandaşlar kamusal akıl yürütürken, kendi kapsamlı doktrinlerinden doğrudan hareket ederek siyasal ilke ve değerlere ve onların desteklediği belli kurumlara ulaşamazlar. Bunun yerine, tam bir siyasal görüşün temel düşüncelerine iner, bu görüşün ilke ve ideallerini geliştirirler. Özetle, vatandaşlar siyasal kavramları, ilke ve değerlerin sağladığı argümanları kullanmak durumundadırlar.²⁴

3. LİBERAL VATANDAŞLIK

Rawls'un yukarıda özetlemeye çalıştığımız siyasal liberalizm teorisi çerçevesinde beliren liberal vatandaşlık anlayışına göre, vatandaş özgür ve eşit bir bireydir. Tüm vatandaşlar eşit temel özgürlükler ve haklar düzenine sahip olma noktasında eşit olduğu için; yani yasanın, tüm vatandaşlara aynı hak ve özgürlükleri sağlaması gerektiğini savunduğu için Rawls'un vatandaşlık anlayışı evrenseldir. Rawls'un düşüncesinde vatandaşlar, farklı inanç ve doktrinlere sahip olsalar da, hem devletle hem de diğer vatandaşlarla ilişkilerinde uygulanacak anayasal esaslar ve temel adalet ilkeleri üzerinde anlaşabilirler ve bu ilkeleri diğer vatandaşlarla karşılıklı olarak benimsemek durumundadırlar.

Rawls'un kuramına pek çok eleştiri yöneltmiştir. Rawls'un vatandaşlıkla ilgili görüşlerini bu eleştirilerle birlikte ele almak konuyla ilgili tartışmalara dair fikir vermesi açısından yararlı olacaktır. Özellikle kendisi gibi Amerikan toplumundan gelen toplulukçu teorinin temsilcileri Rawls'un birey, özne, dolayısıyla vatandaş anlayışını eleştirmişlerdir. Sandel, Rawls'un vatandaşa dair anlayışını "yükümsüz özne" (the unencumbered self) olarak adlandırmaktadır. Rawls'un vatandaşların farklı inançlara, farklı görüşlere sahip olsalar da anlaşabilecekleri prensipleri ortaya koymak için tüm bağlılıklarından, tüm özelliklerinden soyutlanmış bir şekilde bu prensipleri ortaya koyabilecekleri bir hipotetik başlangıç durumu varsayarak bireyin içerisinde yaşadığı topluluğu, toplumu önemsememesini eleştirmektedir.²⁵ Oysa ki bireyin kimliği, hedefleri, amaçları ve diğerleriyle birlikte yaşamasını belirleyecek olan prensipler, Sandel'e göre, sadece kişinin rasyonel seçimine dayalı değil, topluluğun ürünüdür. Bireyi ve onun seçimlerini, hedeflerini topluluk belirler. Birlikte yaşamının akılla üretilebilecek ve evrensel bir prensibi yoktur. Bu prensipler topluluğun ürünüdür.²⁶

Rawls'un vatandaşlık anlayışı, yukarıda da belirtildiği üzere, herkes için aynı hak ve özgürlükleri savunduğu için evrenseldir. Ancak Walzer, ne adalet anlayışının ne de vatandaşlığın evrensel olmadığını vurgular. Aksine bu iki kavram bir topluluk içerisinde anlam bulur. Farklı topluluklar farklı adalet anlayışlarına ve farklı vatandaşlık anlayışlarına

²³ Rawls, *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, 153-155.

²⁴ Rawls, *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, 157-158.

²⁵ Michael Sandel, "The Procedural Republic and the Unencumbered Self", *Political Theory* 12/1 (1984), 86-87.

²⁶ Michael Lister & Emily Pia, *Citizenship in Contemporary Europe* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008), 16-17; Sandel, "The Procedural Republic and the Unencumbered Self", 90-91.

sahiptir. Bu nedenle vatandaşlık evrensel değil özeldir.²⁷

Rawls'un ve liberallerin görüşüne göre, devlet vatandaşın iyi yaşam anlayışı ve benimsediği yaşam biçimini yaşamasına fırsat sunar, imkan tanır, onu güvence altına alır. Bunun için de tarafsız olmak zorundadır. Herhangi bir iyi anlayışını benimseyemez ya da onu destekleyemez. Komüniteryanlar, devletin tarafsız olması gerektiği fikrine karşı çıkarlar. Bireylerin iyi anlayışı topluluk tarafından belirlendiği²⁸ ve iyi olana dair ortak anlayışların olması gerektiği fikrinden hareketle devletin bu konuda nötr olamayacağını savunurlar.²⁹

Rawls, vatandaşların bireysel haklarını vurgular. Liberal vatandaşlığı savunan diğer liberaller gibi, Rawls da grup üyeliğine dayalı haklar veya taleplerin, yani kolektif hakların liberal eşitlik ve özgürlük prensibiyle uyumlu olmadığını ve kolektif haklara dayalı toplum örgütlenmesinin vatandaşlığa dayalı toplum anlayışıyla zıt olduklarını ileri sürer. Buna karşılık çok kültürcü vatandaşlık anlayışını savunan Kymlicka, gruba özgü hakların, liberalizmin özgürlük ve eşitlik prensibiyle uyumlu olduğunu ileri sürmektedir. Homojen, herkes için aynı olan bir vatandaşlık anlayışının artık yeni taleplere cevap vermekte yeterli olmadığını düşünmektedir.³⁰

Rawls ve liberal geleneğin, ayrımcılık yapmamak için din, dil, ırk, etnisite gibi farklılıkları önemsemeksizin herkese aynı hak ve özgürlükleri verme fikrine Charles Taylor, "tanınma politikası" ile yeni bir yorum getirir. Taylor, ayrımcılık yapmamak için 'farklılıklara kör' bir yaklaşımın, farklı etnik, dini, kültürel grupların tanınmamasına yol açtığı için hayatta kalmalarına engel olduğunu ileri sürmektedir.³¹ Bugün farklı hak taleplerinde bulunan grupları marjinalleştirmemek için tanınma politikasının kabul edilmesi, farklı kültürlerin yaşamasına izin verilmesi gerektiğini ileri sürer.³²

Rawls'un vatandaşların hakları ve özgürlüklerine odaklanırken, sorumluluklarını pek önemsememesi liberal geleneğin bir mirasıdır. Sadece bireysel düzeyde vatandaşların kendi iyilerinin peşinden gittikleri bir anlayışı benimsemektedir. Chantal Mouffe, toplulukçular gibi bu anlayışın, vatandaşların kimliklerini şekillendiren topluluk nosyonunu önemsemediğini ve insanların diğerleriyle ortak eylemlere katılmasının doğal oluşunu yok saydığını ileri sürmektedir. Mouffe öte yandan, Quentin Skinner'ın Rawls'un tezinin vatandaşların bireysel özgürlüklerini garanti altına almanın en iyi yolunun toplumsal sorumlulukların gerekliliğini minimize etmek olduğu fikrine getirdiği eleştiriye katılır. Ona göre, Rawls'un özgürlükleri önceleyen toplumsal adalet fikri, aktif politik katılımı çok fazla önemsemez. Oysa ki, cumhuriyetçi gelenekten yola çıkan, Skinner'e göre, kişisel özgürlüğümüzü maksimize etmemiz ancak kamusal hizmet ile mümkündür.³³

Rawls'un düşüncesine yöneltilen bu eleştirilerden en etkili olanı, topluluğun bireyi, onun kimliğini, iyi anlayışını ve yaşam tarzını şekillendirmedeki etkisidir. Bu noktada, topluluğun belirlemesinden tamamen soyutlanmış bir birey anlayışının mümkün

²⁷ Akt. David Miller, "Introduction", *Pluralism, Justice, and Equality*, ed. David Miller ve Michael Walzer (Oxford: Oxford University Press, 2003), 2; Akt. Lister & Pia, *Citizenship in Contemporary Europe*, 20; Michael Walzer, *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality* (USA: Basic Books, 1983).

²⁸ Lister & Pia, *Citizenship in Contemporary Europe*, 21-22.

²⁹ Amitai Etzioni, "Communitarianism Revisited", *Journal of Political Ideologies* 19/3 (2014), 242.

³⁰ Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Theory of Minority Rights* (Oxford: Clarendon Press, 2003), 174.

³¹ Charles Taylor, "The Politics of Recognition", ed. Amy Gutmann, *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition* (Princeton: Princeton University Press, 1994), 43.

³² Taylor, "The Politics of Recognition", 63-64.

³³ Chantal Mouffe, "Preface: Democratic Politics Today", *Dimensions of Radical Democracy*, ed. Chantal Mouffe (London: Verso, 1995), 6-7.

olamayacağı aşikardır. Ki Rawls da bunu daha sonra kabul etmekle birlikte, bireyin istediği zaman topluluğu, daha önceden benimsediği iyi anlayışını kendi iradesiyle terk etme hakkını elinde bulundurmasının (bu noktada, anayasal özgürlüklerin güvencesi altında olmasının)³⁴ önemi ve gereği üzerinde ısrarla durmuştur.

4. DİN

Ana hatları yukarıdaki gibi olan siyasal liberalizm ve onunla bağlantılı vatandaşlık anlayışı, dinin, dini doktrinlerin anayasal demokratik bir rejimle ilişkisi, kamusal akılla ilişkili olarak dini ve din dışı doktrinlerin kamusal alanın inşasındaki rolleri ve dinin kamusal taleplerinin, özellikle kolektif taleplerinin ne şekilde cevaplanacağına ilişkin konulara dair bir bakış açısı sunmaktadır.

Rawls, temelde kilise, İncil ya da başka dinsel otoritelere dayalı dini doktrinleri benimseyenlerin makul anayasal bir rejimi desteklemelerinin mümkün olup olamayacağını tartışır: “Mümin vatandaşların, toplumun gerçek siyasal ideal ve değerlerini kabul eden ve sadece siyasal ve toplumsal güçler dengesine rıza göstermekle kalmayan bir demokratik toplumun samimi birer üyesi olmaları mümkün müdür?”³⁵ “Müminlerin ve dindar olmayanların (sekülerlerin) kendi kapsamlı doktrinlerinin gelişmesini sağlamayan, hatta buna ket vurabilecek bir anayasal rejime katılmaları nasıl mümkün olabilir - ya da mümkün olabilir mi?”³⁶ Eğer bu doktrinler demokrasiyi sadece bir *modus vivendi* olarak kabul ediyorlarsa bunun yeterli olmayacağını ileri sürer. Mesela, 16. ve 17. yüzyılda Katolik ve Protestanların hoşgörü ilkesini yalnızca bir *modus vivendi* olarak kabul etmesi ve iki gruptan birinin gücü ele geçirdiğinde, kendi doktrinini diğerine dayatacağı gerçeği demokrasi için doğru bir zemin teşkil etmemektedir. Bu gerçek üzerinden, Amerika Birleşik Devletleri çözüm üretirken, din özgürlüğünü koruyan ve her dine aşağı yukarı aynı siyasal gücü tanıyan bir anayasayı benimsemiştir. Anayasa iç barışı koruma görevini üstlenir ve herkesin ona riayet etmesi beklenir. Siyasal konular siyasal fikirler bağlamında tartışılarak dinsel, mezhepsel çatışmalardan kaçınılır. Kamusal aklın rolü ise burada yalnızca uyuşmazlıkları gidermek ve toplumsal istikrarı teşvihtir. Ancak Rawls, bu çözümde istikrar sağlansa da doğru nedenlerle sağlanmadığını çünkü toplumun siyasal ideal ve değerlerine sıkı sıkıya bağlanılmadığını düşünmektedir. Yine anayasal hükümleri siyasal ilke olarak kabul etseler de dinsel ya da din dışı doktrinlerini zayıflatıldığını düşündüklerinde yasalara karşı çıkmaya ya da onları çiğnemeye hazır oldukları durumda da demokrasinin doğru nedenlerle kabul edilmediğini, şartlı olarak kabul edildiğini ileri sürer. Her iki durumda da toplumun farklı gruplara bölünmüş ve bu grupların kendi çıkar ve doktrinleri için demokrasinin, hukukun ilkelerini çiğnemeye hazır oldukları görülmektedir. Anayasal rejim hoş görülebilir bütün doktrinler için vatandaşların bütün hak ve özgürlüklerini güvence altına alır ve demokrasi bütün eşit vatandaşlar arasında her bir vatandaşın meşru yasaların getirdiği yükümlülükleri kabul etmelerini gerektirir. Vatandaşlardan dinsel ya da din dışı doktrinlerini tehlikeye atmaları beklenmese de, vatandaşların da kendi dinsel hegemonyasını kurmak için anayasayı değiştirmek ya da kendi doktrinlerinin etkin olması için yasaları çiğneme umutlarını terk etmeleri gerekir. Çünkü bu umut ve amaçlar, bütün eşit vatandaşlara eşit temel özgürlükler ilkesi ile taban taban zıttır. Sonuç olarak, müminler ya da sekülerlerin, kendi kapsamlı doktrinlerinin gelişmesini sağlamasa da ya da onu bazı durumlarda

³⁴ John Rawls, *Justice as Fairness: A Restatement*, ed. Erin Kelly (Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2001), 20-22.

³⁵ Rawls, *Halkların Yasası ve “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması”*, 161-162.

³⁶ Rawls, *Halkların Yasası ve “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması”*, 162.

engellese de anayasal rejimi, demokratik ilkeleri kabul etmeleri gerekir. Çünkü vatandaşların özgür ve eşit bir şekilde adil bir biçimde bir arada yaşayabilmeleri bu şekilde mümkündür. Hoşgörü ilkeleri ve vicdan özgürlüğü her anayasal demokraside çok önemli bir yere sahip olmalıdır. Çünkü onlar, doktrinler arası rekabeti hakkaniyetli bir şekilde düzenleyen esaslardır ve vatandaşlarca kabul edilmesi önemlidir.³⁷

Rawls, makul kapsamlı dinsel ya da din dışı doktrinlerin destekledikleri, savundukları şeylerin siyasal gerekçelerini zamanı geldiğinde ortaya koymak koşulu ile kamusal siyasal tartışmada istedikleri zaman yer alabileceğini savunur. Rawls, uygun siyasal nedenler ileri sürme koşuluna, *pro viso* (sözleşme koşulu) demektedir. Dinsel ve seküler doktrinler sözleşme koşulunu sağladıktan sonra nasıl ifade edilmesi gerektiği konusunda herhangi bir sınırlandırma yoktur. Söylediklerinin nasıl anlaşılmasını istiyorlarsa o şekilde ifade edebilirler. Dinsel ya da din dışı doktrinler *pro viso*'yu kabul ettiklerinde ve bu şekilde kamusal siyasal tartışmaya katıldıklarında anayasal demokrasiye bağlılıklarını da kanıtlamış olurlar. Rawls konuyla alakalı olarak, kilise okullarına kamusal desteğin sağlanması tartışmasını ele alır. Ona göre, bu tartışmada, tarafların birbirlerinin anayasal ve siyasal değerlere bağlılıklarından şüphe duydukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle, anayasal bağlılıklarını göstermek için yapmaları gereken, kendi kapsamlı doktrinlerini (dinsel veya seküler) tanıtmalarıdır.³⁸

Kamusal akıl düşüncesinin oldukça kısıtlayıcı olduğu eleştirisi söz konusudur. Ancak Rawls bunun kamusal aklın siyasal sorunları önceden , belirli bir yargıyla çözmeye çalıştığının sanılması yüzünden böyle düşünüldüğünü iddia eder. Okullarda dua edilmesi örneğini verir. İlk bakışta, liberal tutumun buna karşı olması beklenir. Ancak Rawls, böyle bir kaniya varabilmek için mümkün olan bütün siyasal değerlerin ele alınması ve en iyi gerekçelerin neyi savunduğunu düşünmemiz gerektiğini savunur. Rawls, 1784-1785 yıllarında Patrick Henry ve James Madison'un Virginia Anglikan Kilisesi'nin kurulması ve okullardaki din meselelerine dair tartışmalarına değinir. Ona göre, bu tartışmalar neredeyse tamamen, sırf siyasal değerler bağlamında yürütülmüştür. Henry, Hristiyanlığın öğretilmesini savunurken, Hristiyan bilginin özünde iyi olduğunu değil de, bu bilginin verilmesinin vatandaşların, iyi ve barışçıl davranışlar gibi temel siyasal değerleri edinmelerinin etkili bir yolu olacağını savunuyordu. Madison ise, sivil toplumu desteklemek için dini kuruma, dine gerek olmadığından hareketle, Henry'ye itiraz ediyordu. Rawls, bu argümanların çoğunun, kamusal aklın siyasal değerleri bakımından ifade edilebileceğini düşünmektedir. Öte yandan, bu örnek, kilise-devlet işlerinin ayrılmasına dair ilkelerin, makul çoğulculuğun bir gereği olarak, tüm özgür ve eşit vatandaşların kabul edebileceği şekilde yapılmasının şart olduğuna işaret etmektedir.³⁹

Yine konumuzla alakalı olarak, kilise ve devletin ayrılması konusunda Rawls, bu uygulamanın, devleti ve dini birbirlerinin müdahalelerinden korumak, vatandaşları kiliselerinin ve birbirlerinin baskısından korumak için olduğunu düşünür. Ona göre bunun, öncelikli olarak seküler kültürün korunması amacına yönelik olduğuna dair düşünce yanlıştır. Seküler kültürü korumakla birlikte, aynı zamanda bütün dinleri de korur.⁴⁰

Kamusal aklın çözümsüzlüğe yol açacağı iddiası söz konusudur. Ancak bu her akıl

³⁷ Rawls, "The Idea of Public Reason Revisited", 780-783; Rawls, *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, 162-164.

³⁸ Rawls, "The Idea of Public Reason Revisited", 784-785.

³⁹ Rawls, *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, 177-179.

⁴⁰ Rawls, "The Idea of Public Reason Revisited", 795-796.

yürütmenin karşılaşılabileceği bir ihtimaldir. Kamusal akıl yürütmeye çözüme ulaşılamadığında vatandaşlar kamusal akıl yürütmeyi bırakıp kendi kapsamlı görüşlerine göre hareket ederlerse karşılıklılık ilkesini ihlal etmiş olurlar. Bunun yerine, kendilerine en makul gelen siyasal değerler sıralamasına göre oy vermelidirler. Uzlaşma olmasa da, oylamanın sonucu, adil anayasal bir rejimde, makul vatandaşlar tarafından desteklenen hükümet yetkililerinin kamusal akıl kavramına uygun bir biçimde oy verdikleri takdirde meşru kabul edilmelidir. Verilen kararın elbette ki doğruyu veya gerçeği yansıttığı kesin değildir. Ancak makul ve meşru bir yasadır ve çoğunluk ilkesi gereğince bütün vatandaşları bağlar. Mesela, Katolikler kürtaj hakkı yasasına karşı çıkarlar. Ancak bu hakkı tanımak durumundadırlar. Şiddete başvurarak buna karşı çıkamazlar. Sonuç olarak siyasal liberalizm her zaman genel bir görüş birliği sağlamak zorunda değildir.⁴¹

Kamusal akılda karşılıklılık kriteri oldukça önemli olduğu için demokratik toplumu ve ilkelerini benimsemeyen, dolayısıyla makul olmayan doktrinleri siyasal liberalizm reddeder. Bir dinsel doktrin kendi değerlerini anayasal demokratik bir toplumun makul siyasal değerlerinden daha üstün görebilir. Ancak makul bir dini doktrin, kendi değerlerini üstün görse de makul siyasal değerleri çiğnemez, makul siyasal değerleri ve dolayısıyla anayasal demokratik rejimi kabul eder.⁴²

Rawls, kamusal aklın seküler akılla ve seküler değerlerle aynı şey olmadığını ileri sürer. Seküler akıl ve seküler değerleri kapsamlı din dışı doktrinler içerisinde değerlendirir. Kamusal aklın işleyişinde olan siyasal değerler ahlaki doktrin değildirler, siyasal adalet anlayışlarına dayanır. Bu anlayışlar da şu özelliklere sahiptirler: Birincisi, siyasal anlayışların ilkeleri, temel siyasal ve toplumsal kurumlara, yani toplumun temel yapısına uygulanır. İkincisi, bu anlayışlar, her türlü kapsamlı doktrinden bağımsız olarak ortaya konulabilir. Üçüncüsü, söz konusu siyasal anlayışlar, anayasal demokratik bir rejimin siyasal kültürüne içkin olan, vatandaşların özgür ve eşit oldukları ve toplumun hakkaniyetli bir işbirliği sistemi olduğu gibi temel düşüncelerden hareketle üretilebilir.⁴³

Kamusal aklın seküler akıl olmadığını bu şekilde ileri süren Rawls, demokratik toplumlarda, seküler argümanların yasalara gerekçe teşkil edebilirken, dini nedenler ve sekteryen doktrinlerin gerekçe teşkil edemeyeceği iddiasına karşı çıkar. Siyasal liberalizm, seküler tüm argümanları dinsel argümanlarla aynı kategoride yani kapsamlı doktrinler kategorisinde ele alır. Bu nedenle de seküler felsefe doktrinleri kamusal aklın gereklerini sağlamazlar. Çünkü seküler kavramlar ile akıl yürütme felsefe ve ahlakın konusudur ve siyasal alanın içerisinde değildir. Bir grubun davranışlarının yasaklanması meselesine, seküler ya da dini yaklaşımların bu davranışları nasıl değerlendirdiklerine göre değil, söz konusu davranışları yasaklayan yasaların, kararların, özgür ve eşit demokratik vatandaşların sivil haklarını ihlal edip etmediğine bakılarak karar verilir. Sonuç olarak sorunun çözümü, her zaman anayasal esasların meselesi olan bu sivil hakları, vatandaşlık haklarını belirleyen makul bir siyasal adalet kavramına dayanır.⁴⁴

Rawls and Religion adlı kitabında Rawls'un teorisinin pratikteki karşılığını konu edinen Dombrowski okulda dua ve kilise okullarına fon ayırma konusunu ele almıştır. Dombrowski, söz konusu tartışmalarda yapılması gerekenin Rawls'un teorisine göre, tüm tarafların kendi dini ya da seküler kapsamlı doktrinlerini, bunların temel politik değerleri

⁴¹ Rawls, *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, 181-184.

⁴² Rawls, *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*, 186-187.

⁴³ Rawls, "The Idea of Public Reason Revisited", 775-776.

⁴⁴ Rawls, "The Idea of Public Reason Revisited", 779-780.

nasıl desteklediklerini açıklamak için tanıtımlarıdır. Kapsamlı doktrinler sundukları şeyi zamanı geldiğinde uygun, politik kamusal gerekçelerle desteklemelidirler. Bu şekilde ancak politik alana girebilirler. Bu, yukarıda bizim de açıkladığımız gibi, Rawls'un *pro viso* dediği şeydir.⁴⁵

Dombrowski'ye göre, politik liberalizmin, ortak politik değerlere odaklanması ve dışlayıcı dini söylemlerden çok makul insanlara saygı ile ilgilenmesi önemli bir özelliğidir. Öte yandan, temel hakları belirlemede ne dini fundamentalizme ne de Dewey'in kapsamlı seküler hümanizmi gibi doktrinleri uygun temeller olarak görmektedir.⁴⁶ Dobrowski öte yandan, Rawls'un yaklaşımında, tüm birliklere, topluluklara (association) özgürce yaşama imkanı tanındığını, ancak hiçbir birliğin, topluluğun (association) kendilerine üye olan vatandaşların temel haklarını ihlal etme hakkına sahip olmadığını vurgulamaktadır. Her vatandaş eşit ve özgürdür.⁴⁷

Rawls'un siyasal liberalizmini pratikte bir örnekle, kamusal alanda bir dini taleple ele alan bir başka isim Macedo'dur. Macedo, farklılaşmış bir toplumda farklı dini gruplardan gelen muaf tutma ve uyum, uzlaş taleplerini Rawls'un siyasal liberalizmi çerçevesinde değerlendirdiği makalesinde, *Mozert v. Hawkins* davasını ele almaktadır. 1983'te Tennessee, Hawkins bölgesinde bir yerel okul yönetimine karşı Hristiyan ailelerin şikayetini incelemiştir. Hristiyan aileler, bir ilkokulu, okuma programında hem dini "denge"nin yokluğu hem de sunumların tarafsız, çekimser doğası nedeniyle kendi dini görüşlerini aşağılamakla suçlamışlardır. Şikayet, programın çocuklara çeşitli bakış açılarını bir bütün olarak vermesi ve ailelerin kendi çocuklarına tek doğru olarak kendi inançlarını öğretmek istemelerine ve diğer bakış açılarının çeşitliliğine çocuklarının maruz kalmalarını istememelerine dayalıdır. Talepleri ise, bu okuma programından çocuklarının muaf tutulmasıdır. Bazı okullar çocukların bu okuma programı yerine başka bir okuma programını seçmesine izin verse de, bir kaç hafta sonra İdari Bölge Okul Yönetim Kurulu okuma programını tüm çocuklar için zorunlu yapmış; katılmayı reddedenleri de uzaklaştırmıştır. Olayda, ailelerin kendi fikirlerini başkasına empoze etmesi ya da görünürde seküler kamu okulu mirasına bir meydan okuması söz konusu değildir. Sadece kamu okulunda devam etmek ancak belirli bir okuma programından muaf tutulmak istemişlerdir.⁴⁸ Macedo, bu tarz taleplere Rawls'un politik liberalizmi çerçevesinde cevap aramıştır. Politik liberalizm, dikkatimizi paylaşılan değerlere çekmektedir ve bunu yaparken de tüm hayatımızı yöneten moral değerlerin kapsamlı seti veya nihai amaçlar üzerinde anlaşmayı gerektirmemekte veya beklememektedir. Politik liberalizm, dindar insanları kamusal alandan dışlamamaktadır ya da onların politik söylemlerini örtmemektedir. Onun amacı şunu önermektir: dini veya diğer nihai kanaatlerde farklılaşan makul insanların paylaşabilecekleri gerekçeler ve argümanlarla, en temel politik haklar ve kurumlar meşrulaştırılmalıdır. Temel haklar ve anayasal ilkeler ne dini inançlarla ne de seküler idealler, inançlarla temellendirilebilir. Politik liberalizm, nihai kanaatlerimizde anlaşmasak da, paylaşabileceğimiz kamusal gerekçelere dayanarak formüle ettiğimiz ve savunduğumuz temel prensiplere göre bir vatandaşlık ideali geliştirir.⁴⁹ Bu noktada Macedo, *Mozert v.*

⁴⁵ Daniel A. Dombrowski, *Rawls and Religion: The Case for Political Liberalism* (New York: State University of New York Press, 2001), 108.

⁴⁶ Dombrowski, *Rawls and Religion: The Case for Political Liberalism*, 109.

⁴⁷ Dombrowski, *Rawls and Religion: The Case for Political Liberalism*, 125.

⁴⁸ Stephen Macedo, "Liberal Civic Education and Religious Fundamentalism: The Case of God v. John Rawls", *Ethics* 105/3 (1995), 470-471.

⁴⁹ Macedo, "Liberal Civic Education and Religious Fundamentalism: The Case of God v. John Rawls", 474-478.

Hawkins davasında olduğu gibi dini grupların bir takım muafiyet ve uyum, uzlaşma talepleri olduğunda, politik liberalizm öncelikle yasaların makul kamusal temellere dayanması gerektiğini vurgular. Ancak bu temelleri reddeden ya da hemfikir olmayan muhalifler olduğunda, temel liberal değerlere meydan okuma olmaksızın bir takım istisnalar yapılabilir. Muhalifler dinlenmeli, politik müzakereye dahil edilmeli, itirazlarını kamusal olarak dillendirmeleri cesaretlendirilmelidir.⁵⁰ Ancak elbette ki daha önceden yapıldığı gibi şimdi de bir takım istisnaların olması, genel kuralı ortadan kaldırmamaktadır.

SONUÇ

Siyasal liberalizm ve onun kamusal akıl düşüncesi ve vatandaşlık anlayışı çerçevesinde din-demokrasi ilişkileri ve dinin kamusal alandaki talepleri konularını ele aldığımızda şöyle bir sonuca varırız. Siyasal liberalizm, toplumsal işbirliğinin adil kurallarını; yani siyasal bir adalet anlayışını, anayasal ilkeler ve temel adalet ilkelerini ortaya koyarken, kendi başına duran bir adalet anlayışını benimseyerek, bu ilkelerin herhangi bir dini ya da din dışı doktrine dayanması veya onu desteklemesine izin vermeyerek adaleti, eşitliği ve özgürlüğü tüm vatandaşlar için sağlamayı hedefler. Söz konusu adalet anlayışı vatandaşların ortak ve kamusal aklına dayanır. Kamusal akıl, ne dini ne de seküler kapsamlı doktrinler tarafından belirlenir. Siyasal liberalizmin, dindar ya da seküler tüm vatandaşlardan beklediği, , dini, felsefi ya da ahlaki tüm kapsamlı doktrinlerden bağımsız olan anayasal ilkeleri ve temel adalet ilkelerini onaylamaları ve bu ilkelere göre hareket edeceklerini karşılıklı olarak kabul etmeleridir. Bu şekilde davrandıklarında vatandaşlar ve doktrinleri makul kabul edilir. Söz konusu ilkelerin makul dini, felsefi ve ahlaki doktrinlerin örtüşen görüş birliğinin desteğine ihtiyacı olduğu için makuliyet ve örtüşen görüş birliği önemlidir. Bu noktada din ve demokrasi arasındaki ilişkide, dini doktrinleri benimseyenler demokratik anayasal ilkeleri ve temel adalet ilkelerini benimsedikleri sürece herhangi bir uyumsuzluk söz konusu değildir.

Makul kapsamlı dini doktrinlerin kamusal alanda ifade edilmesi, kamusal alana girmesi meselesinde ise, yukarıda bahsedildiği üzere, bu doktrinler kamusal alandan dışlanmış değildir, zamanı geldiğinde kendi sundukları argümanları, uygun politik kamusal gerekçelerle destekledikleri sürece kendi görüşlerinin kamusal alana girmesi mümkündür.

Farklı dini grupların talepleri konusunda ise, siyasal liberalizm, yine bu taleplerin uygun politik kamusal gerekçelerle desteklenerek kamusal alana taşınabileceğini kabul eder ancak anayasal ilkeler ve temel adalet ilkeleri ile çelişmemesinin önemini vurgular. Siyasal liberalizm, bireyi önceleyen, evrensel, herkes için aynı olan bir vatandaşlık anlayışı çerçevesinde, söz konusu taleplere cevap sunar. Kolektif taleplere göre, farklılaştırılmış bir vatandaşlık anlayışını ise eşitlik ve özgürlük prensibine aykırı olarak değerlendirir.

KAYNAKÇA

Dombrowski, Daniel A. *Rawls and Religion: The Case for Political Liberalism*. New York : State University of New York Press, 2001.

⁵⁰ Macedo, "Liberal Civic Education and Religious Fundamentalism: The Case of God v. John Rawls", 490.

Etzioni, Amitai. "Communitarianism Revisited". *Journal of Political Ideologies* 19/3 (2014), 241-260.

Kymlicka, Will. *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Lister, Michael&Pia, Emily. *Citizenship in Contemporary Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008.

Macedo, Stephen, "Liberal Civic Education and Religious Fundamentalism: The Case of God v. John Rawls". *Ethics* 105/3 (1995), 468-496.

Miller, David. "Introduction". *Pluralism, Justice, and Equality*. ed. David Miller&Michael Walzer. 1-16. Oxford: Oxford University Press, 2003.

Mouffe, Chantal. "Preface: Democratic Politics Today". *Dimensions of Radical Democracy*. ed. Mouffe Chantal. 1-14. London: Verso, 1995.

Rawls, John. *A Theory of Justice*. USA: The Belknap Press of Harvard University Press, 1971.

Rawls, John. *Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması"*. çev. Gül Evrin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2006.

Rawls, John. *Justice as Fairness: A Restatement*. ed. Erin Kelly. Cambridge, Massachussets: The Belknap Press of Harvard University Press, 2001.

Rawls, John. *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press, 1996.

Rawls, John. *Siyasal Liberalizm*. çev. Mehmet Fevzi Bilgin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Rawls, John. "The Idea of Public Reason Revisited". *The University of Chicago Law Review* 64/3 (1997), 765-807.

Ryan, Alan. "John Rawls". çev. Ahmet Demirhan. *Çağdaş Temel Kuramlar*. ed. Quentinne Skinner. 133-157. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Sandel, Michael. "The Procedural Republic and the Unencumbered Self". *Political Theory* 12/1 (1984), 81-96.

Taylor, Charles. "The Politics of Recognition". *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. ed. Amy Gutmann. 25-73. Princeton: Princeton University Press, 1994.

Walzer, Michael. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. USA: Basic Books, 1983.